

**WILSON PRENSİPLERİ'NİN
OSMANLI İMPARATORLUĞU SONRASI
ANADOLU'DA ULUS-DEVLET İNŞAA ÇABALARINA
ETKİSİ BAĞLAMINDA LOZAN MÜBADELESİ**

Dr. Nazmi ÜSTE³

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı, dünya siyasi tarihi açısından öne çıkan kırılma noktalarından biridir. Bu büyük savaşın sonuçları günümüze kadar etki yaratan birçok konuyu şekillendirmiştir. Öncelikle belirtilmesi gerekir ki İmparatorluklar çağı en azından klasik anlamda sona ermiştir. Çözülen imparatorlukların yerini ulus temeline dayandırılmaya çalışılan formda devletler almıştır. Bunun temelinde imparatorluklara en büyük darbeyi vuran etkenlerden biri olan nasyonalist akımın etkisi gözlemlenmiştir.

Nasyonalist akım ile beraber devletlerin ulusa dayalı yapıları dayanması gündeme gelmiştir. Böylece devletlerin coğrafyalarında yaşayan farklı etnisiteler tek bir ulusa dönüştürülmeye başlamıştır. Bu süreç birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu uluslaşma süreci büyük ölçüde uluslararasıdaki büyük güçlerin onay ve çıkarları yönünde yönlendirmesiyle gelişmiştir. Wilson prensipleri ve ardından Lozan Konferansı Türk-Yunan mübadelesinin yaşanması, bu konuda iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Wilson Prensipleri, Mübadele, Etnik kimlik, Uluslaşma, Lozan anlaşması.

ABSTRACT

The First World War is one of the breakpoints in terms of world political history. The consequences of this Great War have shaped a lot of issues having impact until this time. It should be firstly noted that empire period has ended at least in classical meaning. The states based

---

³ Yrd. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü

on the form of nation-states have taken place of empires which have dissolved. At the basis of it, it has clearly been seen the effect of nationalist movement that got a serious blow in empires States based on nationalist structure with nationalist movements have brought to the agenda. Thus, different ethnicities living in different geographies have started to turn into a unique nation. This process has also brought many problems. It should be noted that this nation-building process has improved by the manipulation of great powers for their recognition and interests. Wilson Principles and Turk-Greek exchange with Treaty of Lausanne are good examples in this regard.

Keywords: Wilson Principles, Population Exchange, Ethnic Identity, Nation Building, Treaty of Lausanne.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı, dünya siyasal tarihi açısından öne çıkan kırılma noktalarından biridir. Bu büyük savaşın sonuçları günümüze kadar etki yaratan birçok konuyu şekillendirmiştir. Öncelikle belirtilmesi gerekir ki İmparatorluklar çağı en azından klasik anlamda sona ermiştir. Çözülen imparatorlukların yerini ulus temeline dayandırılmaya çalışılan formda devletler almıştır. Bunun temelinde imparatorluluklara en büyük darbeyi vuran etkenlerden biri olan nasyonalist akımın etkisi gözlemlenmiştir.

Nasyonalizm (ulusçuluk), özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa'da siyasal yapının şekillenmesinde rol oynamıştır. Ulusa dayandırılan devletlerin ortaya çıkma süreci, zaman zaman İmparatorluklar için bir çözülmeyi tetiklerken zaman zaman da İtalya ve Almanya'nın birliğini kurmasında da şahit olunduğu üzere küçük devletçiklerin birleşmesiyle de sonuçlanmıştır. Bu süreç içerisinde devletleşen toplumların selef devletlerinin, böylesi bir referansa ihtiyacı olmadığından, farklı etnik ve dinsel grupların iç içe geçmişliği hatta bazı noktalarda kaynaşmışlığı şaşkıncı olmamaktadır. Her ne kadar modern bir kavram olsa da "ulus"un, doğal, tarihten bile eski zaten hep olmuş olan bir imaja sahip olması da ilginçtir (Hobsbawn, 1993; s.29).

Bu paradoksun bir başka yanı da, araçsalcı yaklaşıma göre "ulusallaşırken" "uluslararası" ortak paydalara eklenmemidir. Ulus için tüm ortak paydalar doğal bir tarihsel akışta ortaya çıkmamıştır. Bir

bilinçli ve bilinçlendirici müdahaleye gereksinim duymuştur. Her ne kadar primordial yaklaşımlar etnisiteyi doğuştan edinilen, doğduğu yerden, akrabalık ilişkileri, din, dil, gelenek gibi sosyal pratikleri içeren doğal bir bağlılık duygusu ve bunun sonucu oluşan toplumsal dayanışma gibi algılasa da, araçsalcı yaklaşımlar mutlaka bir egemenin ya da seçkin sınıfın müdahalesinin varlığına vurgu yapmaktadırlar (Kurubaş, 2008; s.13-14).

Her ne kadar primordial yaklaşımların etnisitenin oluşmasında öne sürdüğü nedenlerin etkisi varsa da bu ikincil bir önemdedir. Ulusal kültürün somutlaşmasında merkezi bir iktidarın ya da bir seçkin kadronun bilinçli çabalarının etkisi bulunmaktadır. Bu oluşturulan "yeni" kültürün atalardan, eskilerden, geleneklerden geldiği savunulur. Oysa bu süreçte bazı eskiden gelen kültürel değerlerin siyasal sosyalleşme sürecinde özellikle de eğitim yoluyla ortadan kaldırıldığı bilinmektedir (Milas, 1994, S. 21). Doğaldır ki bu süreçte var olan kültürel tortular değerlendirilir. Ancak imparatorlukların sınırları içerisindeki çok kültürlü, kısmen mozaik oluşturarak ayrıışan, kısmen de ekonomik ilişkilerin de etkisiyle iç içe giren farklı kültürel grup üyeleri için ortak kültürel paydalar bulmak oldukça zordur. Bu nedenle siyasal iktidar ya da seçkin kadronun tercihlerini sindirebilenlerin yanında, sindiremeyenlerin de olacağı açıktır. Bu durumda ortaya çıkan farklılıkların giderilmesi ya da ortadan kaldırılması önemli bir sorun olarak belirecektir.

Konu ulusçuluk bağlamında ele alınacak olursa, etnik⁴ farklılıkları taşıyan gruplardan güçlü olanların güçsüzlere yönelik asimilasyonu söz konusu olmaktadır. Yeni mitoslarla yeni bir kültür inşa edilmektedir. Bu haliyle kültür, ulusallıktan çok uluslararası bir görünümde belirmektedir. Böylece ulusun ulusçuluğu doğurduğu değil ulusçu ideolojinin ulusu doğurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Milas,1994, s.22)r. Bu duruma neden olan temel kaygının etnisitenin

---

⁴ Eski Yunanca'da "halk" anlamına gelen "ethnos" sözcüğünden türetilen etnisite, atalara ait ortak mirasla karakterize edilen bir topluluktan geldiğine inanılan kimseleri ifade etmektedir. Bu haliyle "ethnos", ortak kökenden kaynaklanan kültürel birliğe uygun düşmektedir. Bkz. **Erol Kurubaş**, "Etnik Sorunlar: Ulus Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Voroluşsal İlişki", Age, S.13., Ayrıca Bkz. **Anthony D. Smith**, Milli Kimlik, İletişim Yayınları, 1994, İstanbul, S.39-74.

ulusa dönme sürecinde⁵, başka bir ifade ile devlet kurma sürecinde bir coğrafya ile resmen ve fiziken bağına sağlarken tercih edilen, oluşturulan ya da kurgulanan ulusal formun dışına çıkmasının istenmemesinde saklıdır. Aksi halde öznel bağların soyutluğundan fiziksel somut nesnel bağlar ile bir coğrafyaya bağlanan farklı etnisitelerin aynı coğrafyalara ilişkin devletleşme talepli süreçleri hem çatışmalı olacak hem de hak görülen coğrafi boyutun azına rıza gösterilmesini gerektirebilecektir. Çünkü ulusçuluk bir teritoryal alanı da gerektirmektedir. Oysa etnisite'nin teritoryal bağı sembolik ve tarihsel bir şekildeyken ulusta bu bağ fiziksel ve somutlaşan bir yapıyı zorunlu kılar. Bu bağlamda ulusu daha siyasal bir kategori olarak görmek, etnisiteyi ise daha kültürel bir içerikte algılamak yanlış olmayacaktır (Kurubaş, 2008; s.15). Böylece etnisite sosyolojik bir konu olmaya ulustan daha yakındır, ulus ise daha çok bir politik içerik taşımaktadır.

Öyleyse ulus, etnisiteye göre daha yeni dönemlere aittir. Moderndir. Modern teritoryal devletle beraber anılan bir kavramdır. Bazen etnisiteden aldığı materyalin devşirilmesiyle oluşurken bazen de yoktan var edilebilmektedir. Hatta bu yoktan var ediliş süreci mevcut etnisitelerin ortadan kaldırılışına paralel ilerleyen bir içerikte olmaktadır. "Geçmiş" bir etnisitenin ve aynı zamanda ulusun toplumsallaştırma sürecinde en temel unsurlardan biridir. "Geçmiş bireylerin toplumsallaşmaları, grup dayanışmasının korunması, toplumsal meşruiyetin oluşturulması için merkezi bir önemdedir. Bu nedenle "geçmiş" en başta törel sonra siyasal ve her zaman çağdaş bir görüngüdür. Bu nedenle aslında değişkendir. Gerçek dünya sürekli değişmekte siyasette buna bağlı olarak sürekli değişkenlik arz etmektedir. Bu nedenle "geçmişin" içeri de değişken olmaktadır. Ancak "geçmiş" bir kesinlik, sabitlik görüntüsü verdiğiinden bunun değişebileceğini kimse kabul etmemektedir. Oysa toplumsal geçmişin algılanış şekli konjonktürel değişimlerle doludur (Wallerstain/Balibar,; 1993, s.99-100). Böylece kronolojik bir sıralama yapılacaksa ulusçuluk ulustan önce gelir demek yanlış olmayacaktır (Hobsbawn, 1993; s.24-25).

⁵ Etnisite ve ulus arasındaki kavramsal fark için Bkz. Erol Kurubaş, Agm, S.13-14. Ayrıca Bkz. **Anthony D. Smith**, Milli Kimlik, İletişim Yayınları, 1994, İstanbul, S.39-74.

Massimo d'Azeglio'nun "İtalya'yı kurduk, şimdi sıra İtalyanları yaratmada" ifadesi bu durumu açıklamada yardımcı olacak cinstendir.

Ulus modern teritoryal bir devletle ilişkilendirilmeden konuşmanın ve üzerine tartışmanın çok anlamlı bir tarafı olmayacaktır. Ulus kavramının bir sosyal mühendislik ürünü olduğu iddia edilmektedir (Hobsbawn, 1993; s.24). Bu ifade kulağa çok iddialı gibi gelse de gerçekliği de bir o kadar ortadadır. Bu nedenle etnik toplulukla ulusun en önemli farkı bu noktada saklıdır. Etnik topluluklar, örtüşen bir fiziki alanda bulunsa da ulus aynı fiziki alanda homojenize edilmiş post-etnik bir yapıdır. Etnisitelerin aynı fiziki alandaki çokluğu tek bir ulus tanımı içerisinde kaldıklarında dahi varlıklarını yitirmezler. Her ne kadar ulusların çok belirgin, hep varmış, eski tarihlere sahipmiş gibi görünen imajı bir anketçinin "siz nesiniz?" gibi açık uçlu bir sorusuyla sarsılabilmektedir. Çünkü soruya cevaplar çok çeşitli gelebilecektir (Wallerstain/ Balibar; 1993, s.91). Bu durum etnisitelerin ulusa devşirildiği süreçte sağlam bir çimentoya ihtiyaç duyduğunu da göstermektedir. Aksi halde içselleştirilmesi zor ve kolay terk edilen bir kimliğe hiçbir devlet iktidarının bel bağlaması beklenmemektedir.

Bu tespitlere karşın ulusçuluğun üzerine uzlaşılan bir tanımına ulaşmak da kolay olmamaktadır. Zira ulusun içerisinde bir kültürel boyut ve birikim yer almakla beraber ulusu oluşturan bir siyasal felsefenin de varlığı tanımın içeriğine doğrudan etki edecek nitelikte görülmektedir. Bu nedenle ulusçuluğun tanımlanmasında sınıflandırmalar göze çarpmaktadır. Bu sınıflandırmalardan en çok öne çıkan iki tanesi etnik ulusçuluk ve vatandaşlığa dayalı ulusçuluktur. Etnik ulusçuluk, soyucu, organik, kültürel ve kolektivist ulusçuluk olarak görülürken, vatandaşlığa dayalı ulusçuluk ise siyasi, bireyci, gönüllü ve teritoryal ulusçuluk olarak algılanmaktadır. Vatandaşlığa bağlı ulusçuluk, devletin temel ilkelerine ve kurumlarına bağlılık üzerinden tanımlanırken ırk, dil, din gibi etkenleri önemsiz görmektedir. Etnik ulusçuluk ise kan bağı ve kültürel benzeşimin önemine işaret etmektedir. Bu yönüyle bakıldığında vatandaşlığa bağlı ulusçuluk farklı etnisiteleri kapsayıcıyken etnik ulusçuluk dışlayıcı ve ötekileştirici bir yapıda görülmektedir (Özkırmılı; 2013, S.79-80).

Fransız ihtilalından sonraki dönemde hızla yükselen ulusçuluk akımı konjonktüre ve yaşanan siyasal tecrübelerle göre içeriğine ilişkin gelişimler göstermiştir. Böylece ulusçuluk ana şemsiyesi altına sığın birçok ulusçuluk algısı ya da tanımı belirirken paradoksal olarak bir

ulusçuluk algısı bir diğerini reddeder bir tavrı da geliştirebilmiştir; İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan ve Hitler Almanyası uygulamalarıyla somutlaşan ırka dayalı milliyetçiliğin insanlık adına utanılacak boyuttaki yıkımı ulusçuluğu vatandaşlık bağı içerisinde algılamamanın bir ırka dayandırmaktan daha kabul edilebilir ve daha meşru görünen bir şeklini ortaya çıkartmıştır.

Ne var ki vurgulanan bir ırkçılık içermese dahi vatandaşlığa dayalı ulusçulukların da sadece siyasal hedef, ülkü birliği ya da devletin işleyişine uyum ve kabul ötesinde, vatandaşlarından beklentileri ya da vatandaş adaylarında aradıkları gözlemlenmektedir. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlığına başvuran göçmenlerde sadece ABD Anayasasına bağlılık yemini etmesi istenmez, aynı zamanda Amerikan tarihine ilişkin temel noktaları bilmeleri ve İngilizce konuşmaları da aranmaktadır (Özkırmılı;2013, s.83). Bu gerçek, ABD'de etnik bir ulusçuluğun varlığını inkârı zorlaştırmaktadır. Kaldı ki göçmenler bir yana, ABD toplumunu oluşturan vatandaşlar dikkate alındığında afroame-rikanlar bir yana hispaniklerin İspanyolca'yı yaygın konuştukları ve ABD'de tüm nüfusa oranlarının %17'e yaklaştığını belirtirsek etnik özellikler içerisinde ayırım yapıldığının görülmesi zor olmayacaktır.

Etnik ve vatandaşlığa bağlı ulusçulukların pür bir şekilde gözlemlenmesi esasen kolay değildir. Her uygulamada bir iç içe geçmişlik gözlemlenmek olasıdır. Ayrıca ulusçuluğun içini dolduran bileşenlerin oransal dağılımının da konjonktüre bağlı olarak değişeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bir devletin içsel dinamikleri ve uluslararası sistemdeki değişimler bu bileşenleri hem belirler hem de etki oranını şekillendirmektedir. İkinci dünya savaşı sonrası süreçte ulusalcı ideolojiye bağlılığını inkar etmeyen siyasal grupların, Hitler deneyimini yaşayan dünyaya kendilerini tanımlarken, ulusalcılığı açıklayan ek bilgileri de sıralama ihtiyacı hissetmeleri ırka dayalı ulusalcılığa karşı gelişen tepkiye bir cevap olarak alınabilecektir.

Diğer yandan tüm ulusçulukların bir dışlayıcı yanı, bir etnik bağa dayandırılışı söz konusudur. Bu yanıyla ulusçu yaklaşımların ötekileştiren bir yapısı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ne var ki günümüzün ulusçuluk anlayışları, ulusçuluğa en çok eleştirinin geldiği ırka dayalı ve ötekini yok sayıcı boyuttan kendini kurtarmak ve meşruiyet zeminlerini sağlamlaştırmak için sık sık ırka dayalı, kafatasçı

ulusçuluklara eleştiri getirerek kendilerinin bu çizgide olmadıklarını vurgulamaktadırlar (Özkırımlı;2013, s.85). Böylece geri kalan ne varsa ulusçuluk adına meşruiyet kazanmış gibi algılatmak istenmektedir. Hatta bu kapsayıcı duruşa karşı gelişin kabul edilemez bir yanına da vurgu yapılarak muhaliflerle mücadelede bu tavrı kullanma yoluna da gidilmektedir.

Bir ulusun mensuplarına, o ulusun kimliğini içselleştirici etkiyi yaratmada "ötekileştirme"nin, kendini karşıtı üzerinden tanımlamanın önemli bir yöntem olduğu bilinmektedir. Bu nedenle her ulusçuluk bir ötekiye ihtiyaç duymaktadır. Ötekiyi olumsuzlayan, öteki üzerinden meşruiyet sınırlarını, "doğrusunu", "yanlışını" çizen bir devlet böylece ulusa dayatacağı yönetsel çerçevenin de meşruiyetine bir zemin hazırlamış olmaktadır. Daha önce de vurgulandığı üzere etnisitelerden oluşan bir coğrafyada bir ulus inşası tek bir etnisiteye dayandırılmamakta bir dönüştürme ve yeniden inşa süreci ile yeni değerler manzumesi oluşturulmaktadır. Bu sürece bazen tek bir etnisite maruz kalırken bazen de birden çok etnisite ortak bir paydada buluşturulmak istenmektedir. Bu ortak payda çağımızda en çok anayasal ulusçuluk temelinde anayasaya eşitlerin bağlılığı şeklinde formüle edilse de içerik bu kadar eşitlikçi ve nesnel değildir. O söz edilen anayasal eşitliği hak etmek çoğu kez bazı etnik bariyerleri aşmayı zorunlu kılmaktadır. Bu durumda bir devletin kural koyucu tekeli eşitliğin koşullarını da tanımını da belirlemiş olmaktadır.

Kabul etmek gerekir ki devletlerin uluslaştırma süreçlerinde temel yönlendirici aktör olmasına katkı sağlayan unsurların başında uluslararası sistemin yapısı ve uluslararası başat temel aktörler yer almaktadır. Bu bağlamda Devletler de, içsel kararlarını alırken birçok içsel dinamiğe ek olarak hatta uluslararası sistemin özelliğine göre bazen ulusal etkiden daha da şiddetli şekilde uluslararası girdilerin etkisinde kalmaktadırlar. Uluslararası sistemin temel aktörleri esasen sadece uluslararası değil ulusal çerçeveyi de şekillendirmede etkin olabilmektedirler.

Wilson Prensipleri Bağlamında Uluslararası Sistemin Ulusal Kimliklerin Oluşumuna Etkisi

Devletlerin tercihleri ve kuralları, iç egemenlikleri kadar dış egemenlikleri ölçüsünde güç bulmaktadırlar. Bu noktada devletin uluslararası sisteme göre konumu önem taşımaktadır. Uluslararası sistemin temel belirleyici aktörleri, sistemin merkezini oluştururken sistemin temel kurallarını da belirlemektedirler. Örneğin Roma İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönemde uluslararası sistemin temel değişkenlerini de yine bu imparatorluk şekillendirirken, Metternich sistemi; 1815 Viyana Kongresi'ne katılan Büyük Britanya, Avusturya, Rusya ve Prusya'nın Avrupa'da çıkarlarına uygun statükoyu korumak için bu devletlerce korunan bir sistemdir. Sistemin adını aldığı Avusturya Başbakanı Metternich, statükonun silah gücüyle korunmasını savunurken, ulusçuluk hareketlerinin bastırılması ve ulus-devletlerin dağıtılmasını da gerekli görmüştür. Böylece Avrupa'nın önemli imparatorluklarının ulusların devletleşmesiyle çözülmesinin bir süreliğine önüne geçilmiştir. 1815'te Viyana'da kurulan sistem, Avusturya ve Rusya'nın Balkanlar'daki zoraki işbirliğine, Prusya'nın Fransa ve Rusya'yı dengelemesine ve Kıta Avrupası'na bir ülkenin tek başına egemen olmamasına dayandırılmıştır. Böylece Avrupa'nın bu güçlü devletleri ulusal hedeflerinin gerisinde bir yerde durmayı güç dengesi sistemini bozmamak adına kabul etmişlerdir. Böyle bir yapıda uluslararası sistemin gücü, sistemin her bir aktörünün gücünden daha fazla görülmektedir.

Uluslararası sistemin temel aktörler bağlamında yaşadığı önemli bir kırılma da Birinci Dünya Savaşı'dır. Birinci Dünya Savaşı esasen İkinci Dünya Savaşı sonrası sistemin temellerinin atıldığı bir sonu ortaya çıkartmıştır. Bu savaşın sonuçları İkinci Dünya Savaşı'nın hemen hemen nedenlerini oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemin temel enstrümanlarını da ortaya çıkartmıştır.

Her şeyden önce ideolojik ayrıma dayanan iki kutuplu sistemin kapitalist liberal kutup karşıtı olan sosyalist kutup, Birinci Dünya Savaşı ortasında Rusya'daki devrimin bir ürünüdür. Savaş sonunda ise sistemin temel değişkenlerini, savaşın kaderini belirleyen temel aktörü ABD, adeta dikte ettirmiştir. ABD başkanı Woodrow Wilson'ın "Wilson

Prensipleri" olarak tarihe geçen, 8 Ocak 1918 günü ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada bahsettiği ilkeler, ondört maddeden oluşmuş ve ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmasını istediği dünya düzenine ilişkin görüşlerini içermiştir. Wilson Prensipleri genel hatlarıyla incelendiğinde, silahsızlanmadan, sömürge halklarına, devletlerin sınırlarından self determinasyon ilkelerine hatta barışı korumanın formülüne kadar uzanan bir yelpazede kapsamlı bir metindir.

Wilson prensiplerinin 12. maddesi: "Osmanlı imparatorluğunda Türklerin oturdukları, çoğunluk sağladıkları bölgelerin bağımsızlığının sağlanması, Türk egemenliği altında bulunan diğer uluslara da özerk bir gelişme için tam ve engelsiz bir fırsatın sağlanması, boğazların uluslararası garanti altında tüm devletlerin ticaret gemilerine açılması." Şeklinde bir tavsiyede bulunmuştur. Ancak ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdirmeye gücüne sahip ve bu gücünü savaş sonrasına da yansıtan bir devlet olduğu gerçeği hatırlandığında bu tavsiyenin karşı koyulamazlığını da anlaşılmaktadır⁶. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında alınmış olan kararların uluslararası sistemin temel değerlerini ya da Wilson Prensipleri'ni yok sayarak alındığını düşünmek mümkün değildir.

Wilson Prensipleri ile ortaya koyulan temel kriterler esasen savaşın hemen sonunda beliren kriterler değildir. 1789 sonrası gelişmelerin adım adım getirdiği yerin tezahürü bir nevi malumun ilanından ibarettir (Habermas;2012,s.13-18). Bu bağlamda ulusçuluğun, ulusal dayalı sistemlerin muteberliğinin bilinmesi ve nüfus oranlarının hâkimiyet alanı ve hâkim unsuru belirlemede dikkate alınır bir değer taşıdığı kabulü, Wilson Prensipleri'nin ilanından önce de var olmuştur. Hatta bu yönde stratejilerin belirlenmesi, çalışmaların yapılması, istatistiklerin oluşturulması birer tesadüf değildir. Ancak yine de Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından yüksek sesle

---

⁶ Nitekim uluslararası sistem Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Wilson'ın prensiplerine temelde aykırı bir gelişim göstermemiştir. Hatta o kadar ki başkan Wilson, 1921'den sonra başkanlık koltuğunu Warren Gamaliel Harding'e teslim etmesiyle ABD, izolasyonist stratejiye geri dönmesiyle Wilson'un çok önemseydiği Milletler Cemiyeti oluşumuna ABD'nin destek vermemesine rağmen, Avrupalı galipler süreci Wilson'ın istediği şekilde devam ettirmişlerdir.

vurgulanmış olması üzerinde tartışılma ve sonuç alma olasılığını zayıflatan bir yapıyı somutlaştırmıştır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş ve Lozan'da Mübadeleyi Konumlandırmak

Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar çok milletli, çok etnisiteli bir yapı ise de dünyadaki ulusçuluk akımının etkisinden kurtulmayı başaramamıştır. Bu süreç Osmanlı'nın ulusçuluk akımının etkisinde gelişen ayrılmalara dur demeyi başaramamasını içerirken aynı zamanda bünyesinde var olan farklı etnik yapıları da farklı bir gözle tanıma ve bunları sınıflandırma ihtiyacını da gündeme getirmiştir. Osmanlı'nın bütünlüğünü olabildiğinde ulusçuluk akımının rüzgârından koruma yönündeki çabaları, bünyesinde yaşayan insanları olabildiğinde geniş bir alt paydada geniş bir şemsiyenin altında toplama gereksinimini ortaya çıkartmıştır. Bu ortak payda artık "Osmanlılık" olamayacaktır. Bunun yerine ilk etapta, "Müslüman olmak" gibi bir dine dayalı kimliğin şemsiyesi altına sığınıldığı görülebilecektir. Ne var ki Osmanlı yönetiminin bu kimliğe kendisini uzun süre dayandırarak bütünlüğü koruyabilmesi de o dönemde mümkün değildir. Zira ülkede Türkçülüğün yükselişi bir tesadüf olmamıştır. İttihat ve Terakki'nin özellikle bu akımı sahiplenmesi, artık başlaması kaçınılmaz olan Dünya Savaşı'nın ertesinde, kurulacak yenedünyada, çözülmüş ya da dönüşmüş Osmanlı'nın yerine devam edecek devletin hangi esaslara dayanacağını da işaretini vermiştir.

1913 Bab-ı Ali Darbesi'nin akabinde girişilen yoğun istatistik çalışmalarıyla ülkedeki demografik resmin ortaya çıkartılması çabaları ve bu tespitlerden sonra ise yürütülen iskân ve göç politikaları (Dündar;2013,s.423-424) Osmanlı'nın ya da İttihat ve Terakki'nin "Osmanlılar" dan hatta "Müslimler"den vazgeçtiğinin ve yerine yeni bir "başat teba" aradığının işareti olarak da yorumlanabilecektir.

1915 sonrasında yapılan istatistik çalışmalarında demografik tespitler için kullanılan sorular, demografik sınıflandırmada geleneksel ve resmi söyleme yapışan "Müslim"- "gayrimüslim" ayrımından fazla şeyler arandığını, Çerkez, Ermeni, Rum, Yahudi, Türk, Kürt gibi daha farklı etnik tespitlerin önemsenmeye başladığını göstermektedir (Dündar;2013,s.435).

Anlaşılan o ki, Wilson Prensipleri ile ortaya koyulan self-determinasyon ilkesi ve buna bağlı gelişmeler, böylesi bir sürecin öngörülebilir sonucundan başka bir şey değildir. Tabii ki bu noktada Wilson Prensipleri'nin meşrulaştırıcı ve hak doğuran etkisini görmek önem taşımaktadır. Bir kere ulusu tespit ettikten sonra o ulusa dayalı coğrafya'daki uygulamaları sorgulayabilecek bir uluslararası gücün ancak 20 yüzyılın sonlarında yeşermeye başlayan gelişmelerle gündeme geldiğini düşünürsek Wilson, ulusa dayalı devletleri adeta dokunulmazlık zırhıyla koruma altına da almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkış öyküsünde en temel belgelerden birini oluşturan Lozan Antlaşması sırasında yürütülen görüşmelerde de TBMM kadrolarının dönemin uluslararası yükselen eğilimlerini iyi analiz ettiklerini ve çağın gereklerine uygun strateji ve söylemleri öne çıkardıklarını söylemek mümkündür. Gelişmelerin yönünü önceden doğru tespit etmiş olan Türk delegelerin, özellikle azınlıkların tespiti ve tanımlanması konusundaki görüşmelerde söylemleri titizlikle kullanmış olmaları, böylece elde edilebilecek en fazla coğrafyaya hükmedebilme hakkının peşinde olduklarını göstermektedir. Örneğin 15.12.1922'de Lozan toplanan Azınlıklar alt komisyonunda "soy", "dil", "din" azınlıklarının korunmasını konu edilirken Türk delegesi Rıza Nur, öncelikle söylemdeki "soy" ifadesine karşı çıkmıştır. Ayrıca Türkiye'de sadece "dinsel" azınlıkların bulunduğunu, "dil"e dayalı azınlıkların ise çok az olduğunu buna mukabil "soy" ayrılıklarının ise olmadığını ifade etmiştir. Aynı toplantıda Türk heyeti bir Ermeni yurdunun kurulması konusunu konuşmayı reddederken, Rıza Nur, Türkiye'de azınlık kavramından anlaşılanın ancak "gayrimüslimlerin" olabileceğini defaatle belirtmiştir. Bu anlamda Türkiye'de "Müslümanlar" azınlık olarak kabul görmemiştir. Hatta görüşmelerin ileri dönemlerinde "azınlık" yerine "Müslüman olmayan azınlık" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin bu taleplerinin Yunanistan delegesi Venizelos tarafından hemen hemen kabul edilmiş olması da bir başka dikkat çekici gelişme olarak görülmektedir (Goloğlu;1971,s.23-24).

Türkiye'nin Müslüman-gayrimüslim ayrımını öne çıkartışı ve diğer etnik kimlikleri dillendirmemesi, bir ölçüde kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti projesinde ulusu oluşturan ortak paydanın, Müslümanlar arasında aranacağına da işaretini vermektedir. Yeni

Cumhuriyet bir İslam devleti olmayacaktır, ancak Türkiye'yi oluşturan Türkler Müslümanlardan oluşacaktır. Bu bağlamda coğrafyada olabildiğince az sayıda gayrimüslimin olması projenin direnç noktalarını azaltıcı bir etki oluşturacaktır.

Ne var ki coğrafyadan garimüslümleri uzaklaştırıcı bir politika için ilk hamle yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim kadrolarından gelmemiştir. Lozan Konferansı'nın 1 Aralık 1922'de Lord Curzon⁷ başkanlığında toplanan birinci komisyonunda ilk sözü alan ve Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen Dr. Nansen, Rum ve Türk ahalinin mübadelesinin acilen gerçekleştirilmesi için bir rapor sunmuştur. Bu rapor Lord Curzon tarafından da desteklenmiştir. Her ne kadar bu konu gündeme birden bire ve ne Yunanlılar ne de Türk heyeti tarafından getirilmemiş olsa da, tartışmalar mübadelenin yapılıp yapılmaması düzleminde değil daha çok nerelerde kimlerin mübadil olacağı üzerine inşa edilmiştir (Şimşir;2012,s.221-225). Bu açıdan bakıldığında mübadeleden bir yandan, büyük emperyalist güçlerin stratejilerini destekleyici sonuçlar beklenirken, diğer yandan da Türk ve Yunan delegasyonu için devletlerini dayandıracakları ulusun daha kontrol edilebilir ve şekillenebilir bir içeriğe kavuşmasına katkı sağlayacak sonuçlara da gebe dir. Sonuçta daha önce de değinildiği gibi ilk temek sınıflandırma Müslüman-gayrimüslim ayrımına dayandırılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de gayrimüslim nüfusun oranca azaltılması uluslaştırma politikalarının başarısını da arttıracak etkiyi doğuracaktır.

Bu süreçte mübadelenin Rum ahali ile Türk ahali arasında yapılmasına odaklanılırken, Ermenistan'da yaşayan Türkler ile Türkiye'de yaşayan Ermenilerin mübadelesi akla geldiği ölçüde gündeme gelememiştir. Bunun temelinde başka endişeler yatmaktadır: Her şeyden önce Türkiye, Lozan'a katılan müttefik devletlerle doğu sınırlarını konu etmek ve Moskova Anlaşmasını tartıştırmak istememektedir. Diğer yandan konunun Sovyetler Birliği ile de münazarasından endişe etmektedir çünkü bu takdirde yine Moskova anlaşması ve ek olarak Boğazlar konusundan başka bir konuyla daha Sovyetler Birliği ile muhatap durumuna gelme endişesi yatmaktadır. İsmet İnönü bu konuyu Türkiye'de yaşayan Ermenileri vatandaşlık bağı

---

⁷ 1922-1923 Lozan görüşmelerinde İngiliz heyetine başkanlık etmiştir.

ile bağlayarak çözmeyi düşünmüştür. Böylece bir Ermeni yurdu talebinin ve Ermenilere ayrıcalıklı hukuksal imtiyazlar tanınması olasılığının önüne geçmeyi hedeflemiştir⁸. Anlaşılacağı gibi Ermenilerin Türkiye coğrafyasında kalması zorunlulukla gelen bir kabullenişten başka bir şey değildir.

Bu noktada akla gelebilecek sorulardan biri şudur: Ulusa dayalı bir devlet oluşturma ve bunun için de homojenliği mümkün olduğunca fazla olan bir kitle oluşturmak isteyen Türk tarafı yerine, neden mübadele teklifi ve isteği Lord Curzon tarafından gündeme getirilmiştir? Bu soru farklı açılardan farklı cevaplar bulmak mümkündür. Her şeyden önce Lord Curzon Türkiye'deki azınlıklar meselesi ile bütün dünyanın ilgili olduğunu, Lozan'da oluşturulacak yapının tüm dünyaya emsal teşkil edebilecek nitelik taşıyabileceğini belirtmiştir (Karacan; 1971, s.188). Konuyu Curzon'un uluslararası hukuka bir ictiati katkı çabası olarak ele almak bu bağlamda mümkündür. Ancak konu İngiltere'nin küresel hedefleriyle de ilgilidir. Özellikle orta doğudaki ve Asya'daki sömürgelerine giden hat üzerinde olan Yunanistan ve Türkiye'de bölünmüşlük İngiliz stratejisi için uygun bir modeldir. Aksi durum olan, bölgede işbirliği ve ittifaka açık birimlerin bulunması kontrol edilemediği takdirde daha riskli bir yapıya ortam hazırlayabilecektir. Bu nedenle mübadele ile ortak paydaları azaltıp gerginliğe zemin hazırlanmış Türk-yunan ya da Türkiye-Yunanistan ilişkileri yönetmesi daha kolay olabilecektir. Aynı konu daha iyimser bir bakışla Lord Curzon'un 1912-13 Balkan Savaşları'yla stratejik bölgelerde oturan gayrimüslimlerin Anadolu içlerine yerleştirilmesiyle başlayan içte yer değiştirme süreci (Hirschon;2007,s4) Birinci Dünya Savaşıyla kontrolsüzce insanların yerlerinden uzaklaşmasına yol açmış, ardından Türk Kurtuluş Savaşıyla "yersiz-yurtsuz kalan başıboş dolaşan zavallı insanların" derdine çare bulma çabası olarak da görmek olasıdır (Bkz. Şimşir;2012,s.222). Açık hangisi olursa olsun mübadele Lozan'daki büyük bir gücün talebiyle tetiklenmiş, Yunanistan'da daha az olmakla beraber Türkiye'de yetkililerce sahiplenilmiştir.

Sonuçta Lozan'da, yeni yeni kurulmak üzere olan bir devletin, uluslaşma çabasına katkı sağlayabilecek kararlar alınırken, bu kararların

---

⁸ İsmet İnönü'nün 6.12.1922'de başbakanlık makamına çektiği telgrafta bu konuyla ilgili endişeleri açıkça gözlemlenmektedir. Bkz. Bilal Şimşir, age, S. 249.

uluslararasıda “merkez”i oluşturan güçlerle çatışmıyor olması dikkat çekicidir. Kaldı ki mübadeleye sonuçları itibarıyla bakıldığında aslında bir saflaştırma, homojenleştirme projesi gibi görünse de Yunanistan ve Türkiye’nin bu süreçten oldukça önemli bir yıpranmayla çıktığını söylemek mümkündür.

Üstelik 30 Ocak 1922’de Türkiye ve Yunanistan’ın zorunlu mübadeleye karar vermeleriyle birlikte sadece birçok mülk, sanat, zanaat, zarar görmemiş aynı zamanda tarıma dayalı ekonomik faaliyetlerin uzmanları ortadan kalmıştır. Daha önce üzümden şarap üretenlerin topraklarına hayvancılıkla uğraşanlar gelince kültürün de dokusu yeniden şekillenmeye muhtaç olmuştur.

Mübadelelerin “Zorunluluğun insan haklarıyla ilgili sorunlu yapısı da bir başka boyuttur. Bu sürecin bir tarafı da psikolojik yandır. Hayata hiç beklemedikleri bir anda hiç bilmedikleri bir ülkede yeniden başlamak zorunda kalan yaşamlarına dair hemen ne varsa geride bıraktıkları, yeni bir hayata tutunmaya zorlanan insanların bir daha asla geri dönemeyeceklerini de anladıklarında (Freely;2011,s.236-244) psikolojik travmalarını da hesaba katmak önem taşımaktadır. Tüm bu insani, psikolojik ve ekonomik hırpalanışa ek olarak Türkiye ve Yunanistan, Türkler ve Yunanlılar mübadele öncesinden başlayan ve esnasında devam eden insanlık dışı uygulamaların etkisiyle tepkilerini karşılıklı yansıtarak bölgede iki “düşman” devletin de tohumlarını atmışlardır⁹. Böylesine bölünmüşlük ve işbirliğinden uzak kalış zamanla iki devlet arasındaki basit bir sorunun bile 3. bir büyük gücün devreye girmeden çözümezliğini beraberinde getirmiştir.

Küresel talepler büyük güçlerin çıkarlarına hizmet ettiği ölçüde geçmişte olduğu gibi günümüzde de hukuksal yapılara da işlenmektedir. Yarı-çevre ve çevre konumundaki devletlerin uluslararası sistemin temel kurallarına rağmen adım atamayışı neredeyse bir ilkesel yasa şeklinde belirlemiştir.

Lozan Mübadelesi yüzlerce yıl bir arada yaşamış toplumların uluslararası gelişen ekonomik ve siyasi eğilimlere göre yeniden şekillendirilişinin trajik bir örneğini oluşturmaktadır. 21. yüzyılda

---

⁹ Türk-Yunan Mübadelesinin öncesi uygulaması ve sonrası ile ilgili yaşanan süreçler ve sonuçlar üzerine Bkz. Kemal Arı, Büyük Mübadele, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, İstanbul.

yükselen değerler sonucu belki sınırların geçirgenliği artacak ve bir daha asla gidilemez denilen topraklar en azından ziyaret edilebilecek anılar tazelenecek, ebedi yerlerine göç edenler anılacaktır. Hatta devletlerarasındaki sorunlar küresel akışa paralel çözümlerle de sonlanabilecektir. Ne var ki yapılabilecek hiç bir şey bir mübadilin evinden kopartıldığı günden sonra kuruyan sardunyayı hayata döndürmeye yetmeyecektir.

Kaynaklar

Anthony D. Smith, Milli Kimlik, İletişim Yayınları, 1994, İstanbul.

Ali Naci Karacan, Lozan, İkinci Baskı Milliyet Yayınları, 1971.

Bilal Şimşir, Lozan Günlüğü, Bilgi Yayınevi, Kasım 2012, Ankara.

Eric John Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik, Ayrıntı Yayınları, Çev. Osman Akınhay, Temmuz 1993, İstanbul.*

Erol Kurubaş, "Etnik Sorunlar: Ulus Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Voroluşsal İlişki", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 11, Sayı 44 Şubat, Mart, Nisan 2008.

Fuat Dünder, Modern Türkiye'nin Şifresi, İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2013, İstanbul.

Herkül Milas, Yunan Ulusunun Doğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

İmmanuel Wallerstein, Etienne Balibar, Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler, Çev: Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

John Freely, Anadolu'da Yunanlılar, Doğan Kitap, 2011, İstanbul.

Jürgen Habermas, "Öteki" Olmak, "Öteki" yle Yaşamak, Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, Çeviren İlknur Aka, 2012, İstanbul

Kemal Arı, Büyük Mücadele, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, İstanbul.

Mahmut Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti 1923, Milli Mücadele Tarihi 5. Kitap, Başnur Matbaası, Ankara 1971.

Renée Hirschon, Ege'yi Geçerken, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Nisan 2007, İstanbul.

Ümit Özkırmılı, “Türk Milliyetçiliğinin Etnisiteyle İmtihanı: Bir Utangaç Aşk Hikayesi”, Türkiye’nin Yeniden İnşası, Der. Fuat Keyman, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ocak 2013, İstanbul.